

Утілення положень Європейських пенітенціарних правил у проєкт нового Кримінального кодексу України – важливий крок на шляху до євроінтеграції

Пащенко О. О.

*доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального та кримінально-виконавчого права
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
вул. Пушкінська, 49, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-9640-0137
opashchenko77@ukr.net*

Ключові слова: проєкт нового Кримінального кодексу України, Європейські пенітенціарні правила, кримінально-виконавча політика, покарання, позбавлення волі.

Стаття присвячена аналізу відповідності положень проєкту нового Кримінального кодексу України Європейським пенітенціарним правилам. Підкреслюється, що важливим напрямом розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої політики є її перебудова в контексті європейських стандартів, гуманізація діяльності відповідних органів і установ.

Констатується, що міжнародні стандарти поведіння із засудженими розроблені у результаті міжнародного співробітництва щодо забезпечення прав людини у сфері виконання кримінальних покарань. Підґрунтям для їх розроблення та розвитку стали Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й інші основоположні міжнародні акти у сфері забезпечення прав людини.

Метою статті є аналіз проєкту нового Кримінального кодексу України на предмет його відповідності вимогам Європейських пенітенціарних правил.

Зроблено висновок, що проєкт нового Кримінального кодексу України (станом на 14 липня 2022 року) загалом відповідає положенням Європейських пенітенціарних правил, оскільки: закріплює принципи гуманізму та пропорційності; містить положення про те, що кримінально-правові засоби не мають на меті спричинити фізичні страждання або принизити людську гідність; установлює вимогу, згідно з якою більш суворі міри покарання призначаються лише в разі, якщо менш суворої міри не досить; проголошує метою кримінально-правового засобу забезпечення суспільства від кримінальних правопорушень та інших передбачених Кримінальним кодексом протиправних діянь; закріплює положення про те, що покарання призначає суд.

Водночас констатується, що текст проєкту нового Кримінального кодексу України містить такі резерви для вдосконалення (у частині його відповідності вимогам Європейських пенітенціарних правил): розширення переліку покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; розвиток положення щодо сприяння поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі; закріплення завдань Кримінального кодексу, визначення поняття покарання та мети його застосування; визнання міжнародних стандартів у галузі прав людини як обов'язкової складової частини сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Implementation of the provisions of European penitentiary rules in the project of the new Criminal Code of Ukraine – an important step on the way to European integration

Pashchenko O. O.

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,

Chief Researcher of the Department of Research of Problems

of Criminal and Criminal Executive Law

*Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

Pushkins'ka str. 49, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9640-0137

opashchenko77@ukr.net

Key words: *project of new Criminal Code of Ukraine, European Penitentiary Rules, criminal enforcement policy, punishment, imprisonment.*

The article is devoted to the analysis of compliance of the provisions of the project of the new Criminal Code of Ukraine with the European Penitentiary Rules.

It is emphasized that an important direction in the development of domestic criminal enforcement policy is its restructuring in the context of European standards, humanization of the activities of relevant bodies and institutions.

It is noted that the international standards for the treatment of convicts were developed as a result of international cooperation on ensuring human rights in the field of execution of criminal punishments. The basis for their development and development was the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and other fundamental international acts in the field of ensuring human rights.

The purpose of the article is to analyze the project of the new Criminal Code of Ukraine in terms of its compliance with the requirements of the European Penitentiary Rules.

It was concluded that the project of the new Criminal Code of Ukraine (as of July 14, 2022) generally complies with the provisions of the European Penitentiary Rules, as it: enshrines the principles of humanism and proportionality; contains the provision that criminal legal means are not intended to cause physical suffering or degrade human dignity; establishes a requirement according to which a more severe measure of punishment is assigned only if a less severe measure is insufficient; declares that the purpose of the criminal law means is to protect society from criminal offenses and other illegal acts provided for by the Criminal Code; lays down the provision that the punishment is imposed by the court.

At the same time, it is stated that the draft text of the new Criminal Code of Ukraine contains the following reserves for improvement (in terms of its compliance with the requirements of the European Penitentiary Rules): expansion of the list of punishments not related to imprisonment; the development of the provision on facilitating the return to society of persons deprived of their liberty; fixing the tasks of the Criminal Code, defining the concept of punishment and the purpose of its application; recognition of international standards in the field of human rights as a mandatory component of conscientious fulfillment of international obligations.

Вступ. Важливим напрямом розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої політики є її перебудова в контексті європейських стандартів, що має на меті гуманізацію діяльності відповідних органів і установ, забезпечення її відкритості,

використання визнаних демократичною міжнародною спільнотою прогресивних концепцій пенітенціарної практики, реалізації загальновізнаних міжнародних принципів і норм із прав і свобод людини та громадянина, які б забезпе-

чували гарантії охорони інтересів як суспільства, так і особи [1, с. 86]. Міжнародні стандарти поведіння із засудженими розроблені в результаті міжнародного співробітництва щодо забезпечення прав людини у сфері виконання кримінальних покарань. Підґрунтям для їх розроблення та розвитку стали Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й інші основоположні міжнародні акти у сфері забезпечення прав людини. У цих стандартах сконцентрований світовий досвід кримінально-виконавчої практики та сучасні гуманістичні тенденції розвитку системи виконання кримінальних покарань [2, с. 108]. Значущість сформульованих у міжнародних угодах принципів і загальних положень про захист прав людини і поведіння із засудженими визначається тим, що вони є тільки орієнтиром для розвитку політики, законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері виконання покарання, оскільки є стабільними, не залежать від ідеологічних і криминологічних чинників, не підлягають впливу соціальної та політичної кон'юнктури, що складається в конкретній державі [3, с. 10].

Проблема забезпечення прав і свобод засуджених до позбавлення волі й узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами є на сучасному етапі розвитку України особливо актуальною, зокрема й у зв'язку з активним входженням держави до світового міжнародного співтовариства [1, с. 87] й обраним курсом на євроінтеграцію, що 23 червня 2022 р. було втілено в надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Виконання призначених судами кримінальних покарань є одним із важливих напрямів державної політики, що зараз перебуває на етапі реформування, узгодження з європейськими нормами і сучасним світоглядом. Перебудова цієї галузі є однією з обов'язкових умов інтеграції України в Європейський Союз [4, с. 19]. Ще в 1995 р. Україна вступила до Ради Європи та прийняла на себе зобов'язання узгодити національне законодавство із загальноновизнаними міжнародними нормами і стандартами, насамперед тими, що стосуються забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Одним із таких стандартів є Європейські пенітенціарні правила, які, хоча й не мають обов'язкової юридичної сили, широко визнані в більшості європейських держав як кодекс поведіння із засудженими до позбавлення волі і в сучасних умовах продовжують активно впроваджуватися в національне законодавство багатьох країн Європи [2, с. 108, 135]. Європейський комітет із проблем злочинності доручив Раді зі співробітництва в галузі кримінального права узгодити чинні правила з вимогами найкращих

прикладів сучасної практики [5, с. 39]. У результаті цього новий варіант відповідних правил ухвалений Комітетом міністрів 11 січня 2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів як Додаток до рекомендації № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць [6].

Метою статті є аналіз проекту нового Кримінального кодексу України [7] (далі – проєкт) на предмет його відповідності вимогам Європейських пенітенціарних правил.

Вклад основного матеріалу. В абз. 3 рекомендації № R (2006) 2 визначено, що її ухвалено, «беручи також до уваги діяльність Європейського комітету із запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, та, зокрема, стандарти, що розроблені ним та викладені в його загальних доповідях» [6]. Вивчення тексту проєкту дозволяє дійти висновку, що цьому положенню кореспондують вимоги принципу гуманізму, закріплені у ст. 1.2.6., де йдеться, зокрема, про «гуманне обмеження прав і свобод особи, яка вчинила протиправне діяння» (ч. 1), а також про те, що «кримінально-правові засоби не мають на меті спричинити фізичні страждання або принизити людську гідність» (ч. 2) [7].

В абз. 3 рекомендації № R (2006) 2 підкреслюється, що ніхто не повинен бути позбавлений волі, окрім випадків, коли це є заходом останнього вжитку, та у визначеному законом порядку. У цьому аспекті показовими є положення ст. 3.3.1. проєкту, де закріплено, зокрема, що більш суворі міра покарання призначається лише в разі, якщо менш суворі міра є недостатньою для досягнення його мети. Також це положення кореспондує принципу пропорційності, закріпленому у ст. 1.2.4. проєкту. Ч. 4 цієї статті визначає, що більш суворий кримінально-правовий засіб устанавлюється та застосовується тільки тоді, коли менш суворого засобу не досить для досягнення його мети.

Водночас аналіз переліків покарань, що можуть призначатися за злочини і проступки (ст. 3.2.1. проєкту) дозволяє заключити, що три із семи (тобто майже половина) передбачених там видів покарання стосуються обмеження права на особисту свободу шляхом тримання особи в місці ув'язнення або в установі виконання покарання. За вчинення *злочину* таких покарань передбачено два із трьох (ув'язнення на певний строк та довічне ув'язнення), тобто 66,7%, а за вчинення *проступку* – одне із чотирьох (арешт), тобто 25%. Убачається, що таке становище зумовлене передусім скороченням загальної кількості кримінальних покарань як таких. Чинна редакція Кримінального кодексу (далі – КК) містить дванадцять видів покарання, що майже вдвічі перевищує їх кількість у проєкті, де, як уже зазначалося, їх передбачено

сім. Немає у проєкті таких наявних у чинному КК видів покарання, як: виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення військового, спеціально звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, конфіскація майна, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Варто зазначити, що введення до КК 2001 р. цілої низки покарань, альтернативних позбавленню волі, майже одноставно розглядалося науковою спільнотою як його перевага порівняно із системою покарань, що містилась у КК 1960 р. Тепер члени робочої групи з підготовки нової редакції КК зайняли протилежну позицію, що не зовсім узгоджується з абз. 3 рекомендації № R (2006) 2. Як зазначала Т.А. Денисова, «у цих рекомендаціях підкреслюється важливість використання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі лише як винятку і за вчинення найбільш тяжких злочинів. Для більшості засуджених слід розглядати можливість застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань» [5, с. 40]. Звісно, що звуження кола останніх не сприяє перетворенню такої можливості на дійсність.

П. 3 Європейських пенітенціарних правил (які, як уже зазначалося, містяться в Додатку до рекомендації № R (2006) 2) містить положення, що обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися. Згідно із ч. 2 ст. 3.1.1. проєкту, метою кримінально-правового засобу є убезпечення суспільства від кримінальних правопорушень та інших передбачених КК протиправних діянь. У цьому аспекті показовими є також вимоги іншого міжнародного документа – Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими, п. 1) правила 60 яких зазначає, що «режим, прийнятий в закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на свободі, що вбиває у в'язня почуття відповідальності й усвідомлення людської гідності» [8].

Водночас положення п. 6 Європейських пенітенціарних правил, у якому йдеться про те, що утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі, не знайшло свого відображення в тексті проєкту. Усунення цієї невідповідності виглядає досить принциповим питанням, особливо зважаючи на мету застосування кримінально-правових засобів, якою, як уже зазначалося, згідно із ч. 2 ст. 3.1.1. проєкту, є «убезпечення суспільства від кримінальних правопорушень» та інших передбачених КК протиправних діянь. Вочевидь, досягнення такої мети неможливе без

«сприяння поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі». Варто також відзначити, правило 58 Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими наголошує, що «мети захисту суспільства можна досягти лише в тому разі, якщо після відбуття призначеного строку ув'язнення та повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник є не тільки готовим, а і здатним підкорюватись законодавству та забезпечувати своє існування» [8]. Це положення є більш розгорнутим за те, що закріплене в ч. 2 ст. 3.1.1. проєкту. Уявляється, що таке становище виникло через відсутність у проєкті завдань кримінального кодексу як такого, на противагу тому, що містяться в ч. 1 ст. 1 чинного КК. Окрім того, проєкт не виокремлює мети покарання (як і визначення поняття «покарання»), через що невідомо, для чого до засудженого застосовуються правообмеження. Мета застосування кримінально-правових засобів стосується лише суспільства, замовчуючи те, чого це суспільство прагне від засудженого. Розуміючи дискусійність питання щодо мети покарання, а також щодо реалістичності досягнення кожної з них (перевиховання – за КК 1960 р., виправлення – за КК 2001 р.), вважаємо, що відмовлятися від її закріплення у проєкті все ж таки не варто. На наш погляд, мета покарання – це оптимум, досягнення якого має прагнути від правопорушника законодавець, а не завдання, що має бути вирішене в кожному конкретному випадку.

П. 14 Європейських пенітенціарних правил визначає, що ніхто не може бути ув'язнений без належним чином оформленого рішення, відповідно до вимог національного законодавства. Цьому положенню кореспондують положення проєкту, що покарання призначає суд (наприклад, ч. ч. 1, 2 ст. 3.3.1.). Принагідно зауважимо, що вказівка на суд як на суб'єкта, що призначає покарання, міститься у проєкті лише в характеристиці таких видів покарання, як штраф (ч. ч. 1, 7, 8 ст. 3.2.2.) та грошове стягнення за проступок (ч. ч. 7, 8 ст. 3.2.6.), яке фактично є аналогом штрафу, що застосовується за вчинення злочину. У всіх інших статтях проєкту, де закріплено інші (окрім зазначених) види покарань (3.2.3., 3.2.4., 3.2.7., 3.2.8., 3.2.9.), про суд не йдеться. З огляду на викладене, беручи до уваги вимогу дотримання системності в побудові кримінального законодавства, пропонуємо прибрати вказівку на суд із ст. ст. 3.2.2., 3.2.6. проєкту, оскільки загальне правило (що покарання призначає суд) поширюється на всі його види, і немає сенсу окремо згадувати про це під час характеристики кожного виду.

Як уже зазначалося, Європейські пенітенціарні правила мають рекомендаційний характер, що прямо зазначено в абз. абз. 1, 11, 12 рекомендації № R (2006) 2: «Комітет міністрів відповідно

до ст. 15 Статуту Ради Європи <...> рекомендує урядам держав-учасниць: керуватися у своїй законотворчості, політиці та практиці Правилами, які містяться в додатку до даної Рекомендації <...>» [6]. Водночас ч. 1 ст. 1.2.8. проєкту «Сумлінне виконання міжнародних зобов'язань» передбачає відповідність Кодексу лише чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Як бачимо, про міжнародні стандарти в галузі прав людини тут не йдеться, хоча, на нашу думку, вони мають досить вагоме значення. Як зауважує А.Х. Степанюк, Міжнародні стандарти відіграють роль з'єднувальної ланки між Загальною декларацією прав людини і національним кримінально-виконавчим законодавством [9, с. 68]. Уважаємо, що такий висновок є слушним не лише для кримінально-виконавчого права, але й для кримінального, а тому було би цілком доречним згадати про такі документи у КК України.

Висновки. Викладене дозволяє підсумувати, що проєкт нового Кримінального кодексу України (станом на 14 липня 2022 р.) загалом відповідає положенням Європейських пенітенціарних правил, оскільки:

- закріплює принципи гуманізму та пропорційності;
- містить положення про те, що кримінально-правові засоби не мають на меті спричи-

нити фізичні страждання або принизити людську гідність;

- установлює вимогу, згідно з якою більш суворі міра покарання призначається лише в разі, якщо менш суворої міри не досить;

- проголошує метою кримінально-правового засобу забезпечення суспільства від кримінальних правопорушень та інших передбачених КК протиправних діянь;

- закріплює положення про те, що покарання призначає суд.

Водночас текст проєкту нового Кримінального кодексу України містить такі резерви для вдосконалення (у частині його відповідності вимогам Європейських пенітенціарних правил):

- розширення переліку покарань, не пов'язаних із позбавленням волі;

- розвиток положення щодо сприяння поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі;

- закріплення завдань Кримінального кодексу, визначення поняття покарання та мети його застосування;

- визнання міжнародних стандартів у галузі прав людини як обов'язкової складової частини сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Перспективами подальших наукових розвідок у досліджуваній сфері є аналіз проєкту нового Кримінального кодексу України на предмет його відповідності іншим міжнародно-правовим документам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кутепов М.Ю. Міжнародні стандарти виконання покарань та їх реалізація у кримінально-виконавчій політиці України. *Сучасна кримінально-виконавча політика України* : монографія / І.С. Яковець та ін. Харків : Право, 2016. Підрозд. 2.2. С. 84–103.
2. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс : підручник / К.А. Автухов та ін. Київ : Юрінком-Інтер, 2020. 432 с.
3. Джужа О.М. Кримінально-виконавча політика та кримінально-виконавче право України. *Курс кримінально-виконавчого права: Загальна та Особлива частини* : навчальний посібник / О.М. Джужа та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. Тема 1. С. 7–27.
4. Кутепов М.Ю. Теоретико-методологічні засади формування доктрини кримінально-виконавчої політики України. *Сучасна кримінально-виконавча політика України* : монографія / І.С. Яковець та ін. Харків : Право, 2016. Розд. 1. С. 9–71.
5. Денисова Т.А. Міжнародно-правові стандарти поводження із засудженими. *Кримінально-виконавче право* : навчальний посібник / В.А. Бадира та ін. ; за ред. Т.А. Денисової. Київ : Істина, 2008. Тема 2. С. 33–46.
6. Європейські пенітенціарні правила від 11 січня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 06.09.2022).
7. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України : станом на 14.07.2022 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf>
8. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 06.09.2022).
9. Степанюк А.Х. Міжнародні стандарти поводження із засудженими. *Кримінально-виконавче право* : підручник / К.А. Автухов та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головкина, А.Х. Степанюка. 2-ге вид, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. Розд. 6. С. 65–70.

REFERENCES

1. Kutjepov M.Ju. (2016). Mizhnarodni standarty vykonannja pokaranj ta jikh realizacija u kryminaljno-vykonavchij polityci Ukrainy [International standards of execution of punishments and their implementation in the criminal and enforcement policy of Ukraine]. *Suchasna kryminaljno-vykonavcha polityka Ukrainy* [Modern criminal enforcement policy of Ukraine]. Kharkiv: Pravo, pp. 84–103.
2. Avtukhov K.A., Ghelj A.P., Jakovecj I.S. (2020). Kryminaljno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal-enforcement law of Ukraine]. Kyjiv: Jurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Dzhuzha O.M. (2001). Kryminaljno-vykonavcha polityka ta kryminaljno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal enforcement policy and criminal enforcement law of Ukraine]. *Kurs kryminaljno-vykonavchogho prava: Zaghaljna ta Osoblyva chastyny* [Course of criminal enforcement law: General and Special parts]. Kyjiv: Jurinkom Inter, pp. 7–27.
4. Kutjepov M.Ju. (2016). Teoretyko-metodologichni zasady formuvannja doktryny kryminaljno-vykonavchoji polityky Ukrainy [Theoretical and methodological foundations of the formation of the doctrine of the criminal and enforcement policy of Ukraine]. *Suchasna kryminaljno-vykonavcha polityka Ukrainy* [Modern criminal enforcement policy of Ukraine]. Kharkiv: Pravo, pp. 9–71.
5. Denysova T.A. (2008) Mizhnarodno-pravovi standarty povodzhennja iz zasudzhenyj [International legal standards of treatment of convicts]. *Kryminaljno-vykonavche pravo* [Criminal-enforcement law]. Kyjiv: Istyna, pp. 33–46.
6. Jevropejski penitencijarni pravyla [European penitentiary rules]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (accessed: 06.09.2022).
7. Tekst projektu novogho Kryminaljnogho kodeksu Ukrainy [The text of the project of the new Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf> (accessed: 06.09.2022).
8. Minimaljni standartni pravyla povodzhennja z v'jaznjamy [Minimum standard rules for treatment of prisoners]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (accessed: 06.09.2022).
9. Stepanjuk A.Kh. (2019). Mizhnarodni standarty povodzhennja iz zasudzhenyj [International standards of treatment of convicts]. *Kryminaljno-vykonavche pravo* [Criminal-enforcement law]. Kharkiv: Pravo, pp. 65–70.